

УДК 332.1(477)

О. М. Любченко,
канд. екон. наук, докторант,
Рада по вивченню продуктивних сил України НАН

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ: ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА, ГЕНЕЗИС

Дана стаття присвячена сутності поняття «соціально-економічний потенціал регіону» його генезису. В контексті дослідження уточнено поняття «регіон», «економічний потенціал», «соціальний потенціал».

КЛЮЧОВІ СЛОВА: потенціал регіону, регіональний господарський комплекс, регіон, соціальний потенціал.

В данной статье рассмотрено сущность понятия «социально-экономический потенциал региона», его генезис. В контексте исследования уточнено понятие «регион», «экономический потенциал», «социальный потенциал».

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: потенциал региона, региональный хозяйственный комплекс, регион, социальный потенциал.

This article deals with the essence of the concept of socio-economic potential of the region, its genesis. In the context of research tochneno concept of «region», «economic potential», «social potentia».

KEY WORDS: socio-economic potential, region, economic potential, social potentia.

На сучасному етапі нинішніх якісних трансформацій економічних реформ в Україні забезпечення сталого довгострокового прискореного зростання в усіх регіонах на основі найефективнішого і комплексного використання їх соціально-економічного потенціалу, що є одним із головних важелів зміцнення позитивних тенденцій розвитку держави та її регіонів. В умовах ресурсної обмеженості внутрішній стратегічний потенціал території є головною рушійною силою її розвитку. Забезпечення ефективно-

го використання та нарощення стратегічного соціально-економічного потенціалу регіонів є одним із пріоритетних напрямів територіального розвитку та ключовим вектором спрямування економічної динаміки. Ринкове середовище висуває жорсткі умови до формування, використання, відтворення та зміцнення регіональних потенціалів та об'єктивно вимагає вироблення адекватної реаліям регіональної політики та її постійне коригування відповідно до вимог та викликів нинішнього етапу соціально-економічного розвитку.

Теоретичні основи визначення соціально-економічного потенціалу регіону залишаються недостатньо опрацьованими, попри прискіпливу увагу до цієї проблеми науковців: О. Балацького, А. Воронкової, І. Джаїна, Ю. Дорошенка, Я. Качмарика, Є. Крикавського, В. Мікловди, О. Олексюка, Й. Петровича, С. Пирожкова, М. Пітюлича, Є. Попова, Є. Лапіна, І. Репіної, О. Федоніна, Р. Фешура та ін.

В умовах інтернаціоналізації й глобалізації світової економіки, становлення постіндустріальної суспільної системи, у якій ключовим продуктом економіки стає інформація, інтелектуальний продукт людської життєдіяльності, змінюються підходи до визначення сутності поняття «регіон» і регіональної специфіки управління економікою. Новий зміст поняття «регіон», на нашу думку, повинен бути відображений у визначенні терміну «соціально-економічний потенціал регіону».

У сучасній економічній науці окремий регіон розглядається як економічна підсистема національної економіки (як регіональний господарський комплекс), що має економічні зв'язки з унітарними регулюючими системами, з іншими регіонами й зовнішнім світом [1, с. 96–100].

В Економічній енциклопедії поняття регіон трактують таким чином: територія країни із специфічними природно-кліматичними та економічними умовами і характерною спрямованістю розвитку продуктивних сил з урахуванням демографічних, історичних, соціальних особливостей, що здійснюється на основі національно-економічних та регіональних законів, у результаті чого формуються регіонально-економічні відносини [2, с. 186].

Іноді поняття «регіон» ототожнюють з поняттями «область», «район». Наприклад, вважається, що регіон — це «певна територіальна одиниця (район, область зона), що вирізняється з-поміж

інших таких же одиниць специфічними рисами (географічними, геологічними, етнографічними, економічними й ін.)» [3, с. 269].

З позицій соціально-економічної географії регіон розглядається як «територія, обмежена частина твердої поверхні Землі із властивими їй природними й антропогенними властивостями й ресурсами, що характеризується протяжністю як особливим видом просторового ресурсу й географічним положенням і іншими якими». Деякими вітчизняними вченими-регіоналістами висловлюється точка зору, що регіон — це частина території країни, що збігається або не збігається із межами адміністративно-територіальних областей країни.

В.К. Симоненко вважає, що регіон — це великий економічний район, складна економічна система [4, с. 236–242].

Інша група дослідників — Г. В. Гутман, А. А. Миросєдов, С. В. Федін — розглядають регіон як «територіальне утворення, що має чітко окреслені адміністративні межі, у межах яких відтворюються соціальні й економічні процеси забезпечення життя населення, обумовлені місцем регіону в системі територіального й суспільного поділу праці» [5, с. 12].

На нашу думку, найбільш прийнятною та адекватною меті дослідження є точка зору, коли під регіоном розуміється територія, що збігається в межах з областями України, оскільки дозволяє розглядати регіон як цілісний об'єкт управління, що має єдиний бюджет, чітку регіональну соціально-економічну політику, регіональні пріоритети, що мають наявну специфіку. Крім того, регіон повинен розглядатися не тільки як об'єкт управління, але й із позицій існування в ньому ринкових економічних відносин.

Поняттю «регіон» приділяється багато уваги й у сучасній географічній і містобудівній літературі. Найбільш часто вживаними критеріями для формування поняття «регіон» є: соціологічні (норми спілкування, поведінки); географічні (розташування, обсяг території і кількість населення); виробничо-функціональні (специфіка пріоритетних видів діяльності); інженерна обладнаність території (характер забудови об'єктів виробничої діяльності, житла й обслуговування). Така різноманітність критеріїв ускладнює повне розкриття сутності регіону в одному визначенні. Адже регіон повинен розглядатися одночасно і як елемент територіальної організації національної економіки, і як елемент системи розселення, і як елемент соціальної організації суспільства.

Незважаючи на різні тлумачення поняття «регіон», усі вони мають загальний фундамент, обумовлений економіко-територіальним поділом країни. Однак, на нашу думку, поняття «регіон» необхідно розглядати значно ширше, а саме як економічну категорію, що характеризується наступними факторами:

— регіон — невід’ємна частина економічної системи країни, пов’язана з нею складними й взаємозалежними відносинами, а також приваблива власними трудовими, природними, економічними, фінансовими й іншими ресурсами [6, с. 35];

— регіон — складна сукупність взаємин його економічних суб’єктів, що формує баланс ринкового попиту та пропозиції і сприяє максимізації соціально-економічного ефекту [7, с. 15];

— регіон — самостійна еколого-економічна система, у межах якої реалізуються відносини між людьми із приводу території проживання як найважливішого об’єкта, що забезпечує нормальні умови існування людини.

В умовах відкритої економічної системи й перенесення акценту економічних реформ у регіони структура економічних відносин регіону характеризується існуванням наступних рівнів (табл. 1).

На підставі результатів аналізу наукових підходів до дефініції сутності поняття регіону, нами сформульоване наступне уточнене визначення: «регіон — це економічна підсистема національної економіки, що знаходиться територіально в межах певних адміністративних одиниць України, що володіє особливим географічним положенням, рядом природних, соціально-економічних, національно-культурних та інших особливостей, що має єдиний бюджет, чітку регіональну соціально-економічну політику, регіональні пріоритети, що враховують специфіку регіону, має властивості комплексності, цілісності, спеціалізації та керованості».

Таким чином, узагальнюючи викладені вище підходи до визначення аналізованого поняття можна затверджувати, що під регіоном прийнято розуміти цілісну економічну систему зі своїми структурою, функціями, зв’язками із зовнішнім середовищем, історією, культурою, умовами життя населення. Ця система характеризується: високою розмірністю; великою кількістю взаємозалежних підсистем різних типів з локальними цілями; багаторівневою організацією управління; ієрархічністю структури; значним запізнюванням координуючих впливів при високій динамічності її елементів; неповною визначеністю станів її окремих елементів.

Таблиця 1

СТРУКТУРА ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН РЕГІОНУ
НА РІЗНИХ РІВНЯХ

Мегарівень (відносини регіон — іноземні господарюючі суб'єкти)	Регіон стає частиною світової економічної системи на основі зміщення тієї чи іншої фази процесу виробництва суспільного продукту з території даного регіону за кордон і навпаки. Володіє відносною самостійністю в економічних відносинах мегарівня, обумовленою необхідністю поєднання інтересів регіону з національними інтересами, які корелюють із загальними задачами функціонування національної економіки
Макрорівень (відносини держава—регіон)	Регіон — субординована відносно національної держави система, об'єкт регіональної політики, частина національної економіки країни
Мезорівень (відносини регіон—держава; регіон—регіон)	Регіон — територія в межах затвердженого кола повноважень, суб'єкт загальнодержавних процесів і мезоекономічних відносин, що утворився в результаті територіально-галузевого поділу праці, метою функціонування якого є відтворення умов життєдіяльності соціуму завдяки мобілізації ресурсів, що є у їх розпорядженні
Мікрорівень (відносини регіон-господарюючі суб'єкти регіону; регіон-органи місцевого самоврядування)	Регіон інтегрує відтворювальні процеси, що відбуваються на рівні суб'єктів мікроекономіки в єдиний регіональний відтворювальний процес

* Джерело: [6, 8–11].

Морфологічний аналіз показує, що саме поняття «потенціал» походить від латинського слова «potential», що в перекладі означає — сила, міць. Потенціал розглядається як сукупність усіх наявних засобів, можливостей, продуктивних сил, що можуть бути використані в якій-небудь сфері. Таким чином, потенціал — не те, що виявлено, а те, що є в прихованому вигляді й може бути виявлене за певних умов.

Великий тлумачний словник визначає потенціал як «засоби, запаси, джерела, що є в наявності й здатні бути мобілізовані, приведені в дію, використані для досягнення певної мети, здійс-

нення плану, вирішення будь-яких завдань; можливості окремої особи, суспільства, держави в певній сфері» [3, с. 245].

Під потенціалом взагалі розуміються можливості, спроможності, приховані, нереалізовані резерви досліджуваного об'єкта, які при зміні навколишніх умов можуть перейти з можливостей в реальність. Наявність потенціалу в будь-якого об'єкта обов'язково передбачає безліч варіантів його використання. Сам по собі потенціал без визначення мети його використання існувати не може, оскільки, говорячи про будь-який потенціал, завжди визначається те, для чого властиво й необхідні резерви та можливості, а саме — для досягнення певного кінцевого результату. Так, наприклад, визначення виробничого потенціалу і його відокремлення від інших видів системи економічних потенціалів слід розпочати зі специфіки його використання, тобто формування матеріальної бази виробництва, що бере участь у створенні продуктів виробництва.

Поняття «економічний потенціал» господарства (економічної системи) широко використовується в літературі й на практиці. Однак його зміст трактується неоднозначно в різних джерелах, що приводить до множинності оцінок економічного потенціалу однієї й тієї ж економічної системи.

Економічний потенціал — це багатогранна й складна макро-економічна категорія, у той же час недостатньо досліджена, його не слід вважати остаточно сформованим, про що свідчать різні точки зору. Найважливішим фактором, крім оцінки окремих ресурсів, є «якість» самої системи, що їх об'єднує.

З посиленням соціальних аспектів в економічних дослідженнях та орієнтацією на формування соціально орієнтованої моделі економічного розвитку ринкового типу, наголошувалося на необхідності якомога повнішого задоволення матеріальних і духовних потреб людини як головної мети економічної діяльності в науковій літературі почали вживати термін «соціально-економічний потенціал».

Під соціально-економічним потенціалом в економічній науці зазвичай розуміється сукупна характеристика ресурсних можливостей у тій чи тій сфері господарювання. Часто в економічній літературі поняття «економічний потенціал» та «соціально-економічний потенціал» трактуються однаково.

На нашу думку, визначення терміну «соціально-економічний потенціал регіону» повинне враховувати не тільки ресурси й напрями їх використання, а також ступінь розвитку економіки в ре-

гії й стимулюючий вплив регіональної і соціально-економічної політики регіону.

Введення в науковий оборот поняття «соціально-економічний потенціал» обумовлено, з одного боку, усвідомленням обмеженості ресурсів для екстенсивного економічного зростання, з іншого боку — прагненням увести в дію додаткові резерви й стимули, закладені в структурі системи або діяльності, але не реалізовані на практиці. Соціально-економічний потенціал розглядається як сукупність соціально-економічних факторів, джерел, стимулів, форм підвищення ефективності використання продуктивних сил. Тому соціально-економічний потенціал виступає як додаткове джерело ресурсів.

З даної точки зору правомірно, на нашу думку, визначити соціально-економічний потенціал як сукупність ресурсів і властивостей, що визначають можливості стійкого й ефективного функціонування соціально-економічної системи в динамічних зовнішніх умовах. Результатом розвитку виступає, насамперед підвищення рівня добробуту населення. Саме в цьому аспекті можна говорити також про ступінь і ефективність використання соціально-економічного потенціалу регіону.

У багатьох дослідженнях з даної тематики, зокрема дослідженнях ООН, виділяються дві складові добробуту: рівень життя (рівень споживання) і якість життя, у який входять такі показники, як здоров'я населення, рівень освіти, якість навколишнього середовища, рівень соціальної напруженості.

Відповідно соціально-економічна система, що забезпечує стабільно високий рівень добробуту громадян, має високий потенціал розвитку. Однак при такому визначенні повинні враховуватися перспективи, майбутній стан системи, тобто виникає необхідність оцінити не тільки досягнутий рівень, а здатність системи до змін і напрямом цих змін. Це завдання може бути вирішене тільки за умови комплексного аналізу факторів економічного розвитку. Економічний розвиток визначається й вимірюється темпами зростання протягом певного періоду часу валового внутрішнього (регіонального) продукту (в цілому або у розрахунку на душу населення).

Таким чином, соціально-економічний потенціал регіону може бути охарактеризований, з одного боку, як досягнутий рівень соціально-економічного розвитку, з іншого боку — з огляду на можливості його подальшого нарощення при наявності певних ре-

сурсів й умов. Величина й динаміка зміни соціально-економічного потенціалу визначається трьома групами залежностей: кількісними і якісними характеристиками складових потенціалу; взаємозв'язками між підсистемами (системною якістю); впливом зовнішніх факторів.

Література

1. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики. — М.: ГУ ВШЭ, 2000. — 354 с.
2. Мочерний С. В. Економічна енциклопедія: У 3-х т. Т. 3 / С.В. Мочерний (відп.ред.) та ін. — К.: Видавничий центр «Академія», 2002. — 256 с.
3. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова від А до Я. — Донецьк: ТОВ ВКД «БАО», 2008. — 494 с.
4. Симоненко В. К. Основы единой системы державного финансового контролю в Украине: макроекономический аспект/ В. К. Симоненко, О. І. Барановський, П. С. Петренко. — К.: Знання України, 2006. — 280 с.
5. Гутман Г. В. Управление региональной экономикой / Г. В. Гутман, А. А. Мираедов, С.В. Федин. — М.: Финансы и статистика, 2001. — С. 12.
6. Данилишин Б. М. Соціально-економічні проблеми розвитку регіонів / Б.М.Данилишин, Л.Г.Чернюк, М.І.Фашевський. — Черкаси: ЧДТУ, 2006. — 315 с.
7. Дорогунцов С. І. Теорії розміщення продуктивних сил і регіональної економіки / С.І. Дорогунцов, Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко. — К.: СТАФЕД-2, 2001. — 143 с.
8. Богорад О. Д. Регіональна економіка: словник-довідник / О.Д. Богорад, О.М. Невелєв, В.М. Падалка, М.В. Підмогильний; за ред. М.В. Підмогильного. — К.: НДІСЕП, 2004. — С. 72–73.
9. Варналій З. С. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: Монографія / Національний ін-т стратегічних досліджень / З. С. Варналій, А. І. Мокій, О. Ф. Новікова, О. Ф. Романюк, С.А Романюк. — К. : Знання України, 2005. — 498 с.
10. Павленко А. Ф. Основы региональной диагностики / А. Ф. Павленко, Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. — К.: Обрії, 2003. — 71 с.
11. Романюк С. А. Політика регіонального розвитку в Україні: сучасний стан і нові можливості: [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua>

Статтю подано до редакції 01.02.10 р.